

Modstand, tilpasning og erindring

Hvorfor modstand?

Da BBC bekendtgjorde befrielsen den 4. maj 1945 kl. 20.35, strømmede glade danskere ud på gader og stræder og lykønskede hinanden med friheden. Glæden var lige stor, om det var i den lille flække på landet eller i de større byer. Flere steder trådte sognerådsformanden, politimesteren eller borgmesteren frem og hylkede Danmark, friheden og modstanden mod besættelsesmagten.

Talerne omtalte oftest modstand som en holdning, et sindelag – ikke nødvendigvis en handling, ej heller en organiseret bevægelse. Repræsentanter for modstandsbevægelsen supplerede i mange byer de officielle repræsentanter, og deres taler indeholdt ofte de samme strofer som de officielle ledes. Dog var der ganske naturligt en lidt stærkere betoning af ikke blot modstanden som sindelag, men også selve modstandsbevægelsens ærefulde bedrifter. I de glade majdage blev modstanden som holdning typisk tilskrevet hele befolkningen. Modstandsbevægelsen var den militære inkarnation af holdningen udført af heltedige landsmænd. En elite. ”Danmarks bedste sønner”, som de kom til at hedde.

I hovedstaden var der lignende optrin. Kong Christian 10.s adjutant talte på vegne af kongen fra en balkon på Amalienborg, og på Rådhuspladsen talte medlem af Danmarks Frihedsråd Aage Schoch

**Aage Schoch med frihedskæmpernes armbind i forsommeren 1945. Som redaktør af dagbladet *Nationaltidende* havde Schoch allerede i 1930'erne markeret sig som en tydelig antinazistisk stemme i dansk offentlighed. Besættelsesmagten krævede ham derfor i 1942 fjernet fra redaktørposten. Han var blandt de stiftende medlemmer af Frihedsrådet, hvor han trods sit grundlæggende konservative sindelag kom til at stå kommunisten Mogens Fog (1904-1990) nær.
|| Bent Mann Fotografi/
Nationalmuseet**

(1898-1968) fra altanen på Politikens Hus. Stiftet i 1943 som paraplyorganisation for modstandsbevægelsens grupperinger havde Frihedsrådet i besættelsens sidste år opnået status som politisk magtfaktor. Nogle opfattede endda Frihedsrådet som en slags uofficiel regering i fraværet af den officielle, der ophørte i august 1943. Store dele af befolkningen lyttede til rådet for at få lederskab og anvisninger på den gode nationale holdning over for besættelsesmagten. Schochs tale på befrielsesaftenen var af gode grunde ikke annonceret, og den tusindtallige skare på pladsen var da også samlet spontant. Så usædvanlig befrielsesaftenen end var, var det forudsigelig københavneradfærd. Rådhuspladsen havde i årtier været samlingspunkt for folkelige manifestationer.

Schoch talte i mikrofon og foran et rullende kamera, der har givet os levende billeder fra begivenheden. Ligesom publikum havde taleren følelserne uden på tøjet og holdt en stærkt animeret tale:

”Vi oplever i dette øjeblik vel nok den største stund i Danmarks historie. Fem år har vi længtes mod dette øjeblik. Men vi har ikke alene længtes. Vi har kæmpet. I Frihedsrådet var vi samlet alle afskyngninger af det danske folk. Uden politiske hensyn, uden klasseskel. Fra kommunister til det yderste konservative arbejdede vi mod ét og samme mål. At kæmpe mod tyskerne, mod nazismen, for at drive dem ud af landet!”

Schochs understregning af sammenhold og enighed i Frihedsrådet – samt forsikringen om dets fælles mål for kampen – er mildt sagt en overdriivelse, måske endda et vrangbillede. Spørgsmålet er imidlertid, om han overbetonedede sammenholdet og enigheden i Frihedsrådet, fordi det var politisk klogt i situationen. For som tidligere redaktør for det konservative dagblad *Nationaltidende* og medlem af Frihedsrådet siden stiftelsen i 1943 var Schoch ikke en uerfaren politisk aktør. Omvendt kunne han faktisk have ment ordene bogstaveligt. Når spørgsmålet overhovedet står åbent, skyldes det, at Frihedsrådets repræsentanter bar egne politiske målsætninger ind i rådets arbejde, men ikke alle var åbne om de politiske mål. Schoch kan rent faktisk have været i god tro, mens han stod der, bevæget og opstemt, på altanen og besang sammenholdet i rådet.

Klicheen skjulte dagsordener skal naturligvis bruges med forsigtighed, da begrebet let fører til fortænkte, konspiratoriske konklusioner. Som paraplyorganisation for modstandsbevægelsens

grupperinger var Frihedsrådet ikke alene en samling af individer og grupper med forskelligt udgangspunkt – klassemæssigt, ideologisk og partipolitisk – men der var også uenighed om meningen med modstandskampen og konsekvenserne for efterkrigstiden. Uensartetheden fandtes ikke kun på modstandsbevægelsens øverste niveau. Den gik igen på alle niveauer, også i den lokale modstandsbevægelse i Randers, Herning og Svendborg – selv om tankerne om efterkrigstiden i mindre byer ikke var så klare og udviklede, fordi man i frontlinjen mere var optaget af den umiddelbare kamp.

Modstandsbevægelsens og dermed også Frihedsrådets holdningsmæssige forskelligheder viste sig på mange måder. Der var især tre væsentlige forhold: Hvorfor engagerede den enkelte sig i modstandsarbejde? Hvilke dele af kampen var vigtigst? Og hvilken rolle skulle modstandsbevægelsen spille i efterkrigstiden: Hvad var kampens endemål?

Det enkelte individs motiv for at tage det grænseoverskridende, ekstremt farlige og eksistentielt store skridt ud i illegaliteten var naturligvis komplekst. Ud over rent personlige forhold som selvrealisering og eventyrlyst kan man på et overordnet holdningsplan se to typiske motiver. Nogle gjorde det af rent nationale grunde, fordi de fandt en fremmed magts besættelse af fædrelandet uudholdelig. Andre var motiveret af en klarere ideologisk stillingtagen og ønskede at kæmpe demokratiets sag eller som de danske kommunister at bekæmpe fascismen og nazismen, der begge var svorne fjender af den internationale kommunisme. Motiverne kunne naturligvis også være blandet sammen. Det var ikke kun kommunisterne, der havde et internationalt perspektiv på modstandsengagement. Det kunne også findes hos modstandsfolk, der var motiveret af enten nationale eller demokratiske grunde, som et

universelt spørgsmål om Danmarks internationale anseelse og ære.

Der var meget forskellige holdninger til selve modstandskampen. Hvem var egentlig hovedfjenden, og hvordan skulle kampen kæmpes? Var fjenden udelukkende den tyske besættelsesmagt? Var det de danske nazister, der – i stil med det, der skete i Norge – forsøgte at overtage regeringsmagten i landet med opbakning fra besættelsesmagten? Eller var hovedfjenden den danske regering, som opfordrede til ro og orden og angiveligt gik besættelsesmagts ærinde? I spørgsmålet kunne den enkelte modstandsmand og -kvinde naturligvis have flere motiver. Man kunne opfatte alle tre som fjender, men det skiftede over tid, om det var danske nazister, regeringen eller tyskerne, der var hovedfjenden. Fra slutningen af 1943 var frontlinjen mere klar: De danske nazister havde udspillet deres politiske rolle, regeringen tog ikke længere ansvar for at bekæmpe modstandsbevægelsen, og den tyske aktion i 1943 mod de danske jøder – de skulle i kz-lejre – forargede den danske befolkning. Derfor samledes modstanden først og fremmest om den militære kamp mod besættelsesmagten – i høj grad også mod de danske håndlangere, der lod sig hverve til tyske terrorkorps som Schalburgkorpset og HIPO (Hilfspolizei).

Om kampens form var der også uenigheder. Nogle modstandsfolk så den især som en holdningskamp, hvor det gennem illegal presse og anden kommunikation gjaldt om at styrke den åndelige modstand mod besættelserne og værne mod den nazistiske smitte. For andre gjaldt det derimod om at skade besættelsesmagten fysisk og militært, nærmest uanset omkostningerne materielt og i menneskeliv. Men heller ikke i forhold til kampens form var det nødvendigvis enten-eller. Tværtimod

var der hyppigt tale om en udvikling hos det enkelte individ, hvor det i de første år, 1942-1943, var holdningskampen, der stod centralt, i 1944-1945 den militære kamp.

Når alt kommer til alt, fandtes de største forskelle på spørgsmålet om kampens endemål. Var det at sætte uret tilbage til 1940 og overdrage samfundet til de traditionelle institutioner og civilsamfundet, så man kunne begynde, hvor man slap, da Danmark blev besat den 9. april 1940? Det måtte føre til, at frihedskæmperne straks efter befrielsen trak sig tilbage til det civile liv. Eller havde modstandsbevægelsens ofre og det politiske systems tilpasningspolitik (også kaldet samarbejdspolitik) vist, at modstandsbevægelsen havde ret til at udstikke kursen for fremtiden, når det politiske system angiveligt havde spillet fallit? Det sidste fremførte grupper på både højre og venstre fløj. På højrefløjen var det med et ønske om en national og moralsk genrejsning, der skulle føre til en stærk, forenet nation, med et stærkere forsvar og med vilje til at ofre sig for fædrelandet. Det blev sat i modsætning til den materialisme og krævementalitet, som højrefløjen mente havde præget 1930'erne med tiårets fokus på sociale reformer og en slap forsvarspolitik. På venstrefløjen var det med krav om gennemgribende social, politisk og økonomisk forandring, som antog karakter af regulær samfundsomvæltning, og som – i sine mest vidtrækkende konsekvenser – ville føre til afskaffelse af demokratiet.

Modstandens modstandere

Det politiske system var i de første tre år af besættelsen indædt fjende af alle former for modstand – det være sig både den politisk-agitatoriske og den militære. Argumentet var, at modstanden truede med at undergrave den tilpasningspolitik, som

regeringen og Rigsdagen (Folketing og Landsting) som demokratisk valgte repræsentanter førte med folkelig opbakning, og at modstanden i sidste ende kunne omstyrte den bestående samfundsorden. I de sidste år af besættelsen kølnedes fjendskabet nok, men en dyb skepsis over for modstandsbevægelsen slap aldrig de etablerede politiske partiers ledere i Socialdemokratiet, Venstre, Det Konservative Folkeparti og Det Radikale Venstre. Skepsissen skyldtes ikke mindst ledende politikeres mistanke om, at magtfulde dele af modstandsbevægelsen ønskede at omstyrte demokratiet. De frygtede også, at mere rabiate personer i modstandsbevægelsen i en kaotisk befrielsessituation med kampe på dansk jord kunne opgejle moderate og besindige frihedskæmpere til at medvirke til at vælte den gamle samfundsorden. Partiernes politiske ledere frygtede med andre ord modstandens systemfjendtlige potentiale.

Systemfjendtligt potentiale er en måske lidt klinisk betegnelse for det mere farverige begreb revolution. Flere stater har revolutionen som et positivt begreb i deres historiekultur – som en grundlæggende myte. Oplagte eksempler er Frankrig med revolutionen i 1789 og Øst- og Centraleuropa to hundrede år senere. Her tillægges begrebet revolution positiv værdi, fordi samfundene skriver deres fødselsattest tilbage til revolutionerne – og fordi det altid er sejrherrene, der skriver historien. Omvendt ser det naturligvis ud fra de gamle magthaveres side. Her er synet på revolutionen negativt. Man forsøger at afværge revolutionen, og negative begreber som kup, undergravende virksomhed og statsfjendtlige handlinger bruges. Mislykkedes revolutionen, overlever de negative vurderinger.

Sociologisk forskning har identificeret slutningen på krige som en af de mest typiske revolutionære situationer – især for stater, der fuldt eller

delvist har tabt en krig. Den Russiske Revolution i 1917 og Den Tyske Revolution i 1918 er illustrative eksempler. Krigsafslutningernes revolutionspotentiale hænger sammen med tilstedeværelsen af flere centre for suverænitet, hvor regeringen – måske på grund af krigshandlinger på egen jord – ikke har fuld kontrol over territoriet, eller hvor fx statens voldsmonopol er brudt ved konkurrerende politiske grupperingers våbenbesiddelse, eller hvor andre dele af den udøvende magt ikke fungerer. Danmark i 1944 og foråret 1945 lignede i nogen grad en sådan situation. Regeringen var trådt tilbage i august 1943, forsvaret var afvæbnet af besættelsesmagten, og i september 1944 opløstes politiet. Samtidig var der uvisheden om, hvordan krigen ville ende: Ville det ske under voldsomme militære kampe, og hvem ville befri Danmark? Storbritannien eller Sovjetunionen? Det førte til overvejelser om, hvorvidt landet ville glide ud i større grad af kaos, når befrielsen endelig kom. De fleste ledende politikere fra det etablerede politiske system turde derfor ikke se bort fra risikoen for revolutionære tilstande i Danmark.

Det gik imidlertid anderledes. Danmark blev befriet uden deciderede militære kampe. Og med støtte fra landets befrier, Storbritannien, genetableredes det politiske system fuldstændigt, så det krævede lup at finde forskelle mellem samfundets grundlæggende strukturer i 1940 og i 1945. Besættelsen betød ikke alverden, hvis man anlægger det helt store perspektiv. Demokratiet overlevede, befolkningen valgte de samme politikere, og økonomien havde ikke lidt væsentlig skade.

Historikeren Henrik Lundbak (1954-) har præcist konstateret, at politikerne vandt institutionelt, og at modstanden vandt ideologisk. Modstandens ideologiske sejr blev ikke kun vundet ved befolkningens stigende opbakning til modstandssynspunktet

i besættelsens sidste år. Den vandtes også ved, at politikerne tog bestik af det ideologiske styrkeforhold i Europa i 1945. Nazismen blev tydeligvis nedkæmpet af militær magt. Sejren havde kostet blod. Den var vundet gennem mod, offervilje og livsfarlig kamp. Ikke ved kalkuleret tilpasning. I 1945 udsprang ære, legitimitet og magt for en stor del af deltagelse i den militære kamp. Den havde de allierede stormagter Sovjetunionen, Storbritannien og USA leveret. I Danmark repræsenterede modstandsbevægelsen den militære kamp lokalt. Derfor blev en væsentlig del af politikernes strategi til at genvinde magten i det befriede Danmark at rose modstandsbevægelsen til skyerne og at foregive, at de sammen med stort set hele den danske befolkning havde været en del af modstanden. De havde blot andre opgaver end den ”aktive modstand”, som var det udtryk, der oftest blev brugt for at sondre mellem holdningskampen – den ”passive modstand”, som politikerne og befolkningsflertallet hævdedes at repræsentere – og den militære. Strategien var med andre ord at omfavne modstandsbegrebet til døde, udvande det. Gøre det meningsløst, ville nogen sige.

Den ledende socialdemokratiske politiker Hans Hedtoft (1903-1955) gav den 5. maj 1945 et eksempel på strategien, da han i et højtprofileret dagbladsinterview sagde:

”Jeg er lykkelig og stolt over, at det ved dannelsen af den første frie danske regering for hele verden bliver muligt at vise enigheden mellem det, vi kan kalde det legale og det illegale Danmark, som verden har troet var to modsætninger, men som længe har været to samarbejdende faktorer”.

Som med Schochs tale dagen før er der også her tale om et vrangbillede.